

YAYIN NO: 1189

ATINA
DÜNYANIN İLK DEMOKRASİSİNİN TARİHİ
Thomas N. Mitchell

Özgün Adı: *Athens: A History of the World's First Democracy*

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 50417

1. Basım: Kasım 2024

ISBN: 978-625-8274-89-9

Editör: *Prof. Dr. Ahmet Vedat Çelgin*

Kapak: *Deniz Şensöz*

Sayfa Tasarımı: *Nurel Naycı*

Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*

Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul

Tel: (0212) 501 30 19

Kapak Baskı: *Şekil Ofset*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul

Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx)

bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

ATİNA
DÜNYANIN İLK
DEMOKRASİSİNİN TARİHİ

THOMAS N. MITCHELL

Çeviren
Özge Acar Vastardis

Editör
Prof. Dr. Ahmet Vedat Çelgin

Bilge
Kültür • Sanat

THOMAS N. MITCHELL

Trinity College Dublin'in Profesörü, eski Müdürü ve Başkanı ve Klasikler Okulu'nun Başkanıdır. İrlanda Kraliyet Akademisi ve Amerikan Felsefe Derneği üyesi olan Mitchell, ABD ve İrlanda'da geniş çaplı dersler vermiştir ve aynı zamanda Oriel College, Oxford ve St. John's College, Cambridge üyesidir. Yale tarafından yayınlanan *Cicero: The Ascending Years* ve *Cicero the Senior Statesman* başlıklı iki ciltten oluşan Cicero biyografisi, biyografi alanında anıtsal bir eser olarak nitelendirilmiştir.

Çevirmenin Notu

Eski Yunancadan Türkçeye yapılan çevirilerle ilgili olarak şahıs, coğrafya ve eser adları gibi özel adlar ile terimlerin yazımı konusunda Türk bilim çevrelerinde bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bu çeviride genel bir ilke olarak gerek şahıs gerekse coğrafya adlarının özgün Yunanca formlarına sadık kalma yoluna gidilmiştir (örneğin, Anaxagoras yerine Anaksagoras; Byzantium yerine Byzantion; Chaeronea yerine Khaironeia). “Ou” diftongunu (çiftseslisini) içeren şahıs adlarında, özellikle yaygın olarak bilinen adlarda bu diftong okumayı kolaylaştırmak amacıyla Türkçeye “u” sesiyle aktarılmıştır (örneğin, Lykourgos yerine Lykurgos; Ploutarkhos yerine Plutarkhos; Thoukydides yerine Thukydidēs). Aynı şekilde, coğrafya adlarındaki “ou” çiftseslisi Türkçeye “u” sesiyle aktarılmıştır (Örneğin, Mounykhia yerine Munykhia; Sounion yerine Sunion; Syrakousai yerine Syrakusai). Gene özel adlardan edebî eserlerin yazımında yazarın uluslararası bilim dünyasında genel olarak geçerli olan, Latince formları kullanma eğilimine uymasına karşılık, çevirimizde özgün Yunanca formlar kullanılmıştır (örneğin, *Areopagiticus* yerine *Areopagitikos*; *Ecclesiazousae* yerine *Ekklesiazusai*; *Theaetetus* yerine *Theaitetos*). Antik edebî eserlere yapılan atıflarda ise yazar eser adlarının İngilizce çevirilerini tercih etmiş (Euripides, *Suppliants* gibi) olsa da bu çeviride eserin ilk geçtiği yerde Türkçe karşılığı verilmiş, ardından köşeli ayraç içinde Eski Yunanca özgün adı eklenmiştir (örneğin, Aristoteles, *Atinaluların Devleti* [*Athenaion Politeia*]; Euripides, *Yakarıcılar* [*Hiketides*]; Platon, *Yasalar* [*Nomoi*]). Yazarın İngilizce çevirilerini kullanmayı tercih ettiği siyasi ve idari yaşam ve demografik yapıyla ilgili terimler özgün Yunanca formlarıyla kullanılmıştır (örneğin, Assembly yerine *ekklesia*; Metics yerine *Metoikos*’lar; *symmories* yerine *symmoriai*). Bazı terimlerin Türkçede kavramsal olarak karşılığı bulunmakla (örneğin “phyle” = “kabile”) birlikte yanlış anlamalara meydan vermemek için özgün biçimleri yeğlenmiştir. Bazı terimlerde ise sözcüklerin terimsel niteliğini korumak amacıyla -şahıs adlarında da uygulandığı gibi- “ou” çiftseslisi korunmuştur (örneğin, *boule*, *nous*). Eski Yunanca terimlerin ilk geçtikleri yerlerde köşeli ayraçlar içinde kısa açıklamaları verilmiş (örneğin, *eunomia* [uyum]) olup bu açıklamalar gibi, metinde geçen diğer köşeli ayraç içi açıklamalar (örneğin, Khios [Sakız Adası]; I. Kleomenes [hük. MÖ yak. 520-489]; *primus inter pares* [eşitler arasında birinci]) da *çevirmen velveya editöre aittir. Son olarak*, Eski Yunancadaki “eta” (uzun “e”) ve “omega” (uzun “o”) harflerinin yazımında bazı uluslararası yayınlarda kullanılan *macron* yani uzatma işareti (e, o) özgün İngilizce metinde kullanılmamıştır. Hem bu durum hem de uzatma *işaretinin Türkçede yaygın olmaması* dolayısıyla, ayrıca genel okuyucu kitlesi için metnin akıcılığını olumsuz etkileme olasılığı göz önünde tutularak *macron* kullanılmaktan kaçınılmıştır.

Editörün Sunuşu

Çağdaş uygarlık Antik Yunan'a pek çok şey borçludur. Borçlu olduğu şeylerin en önemlisi ise hiç kuşkusuz, "demokrasi"dir. Demokrasi (*demokratia*) denince de akla öncelik ve özellikle Atina gelmektedir. Aslında MÖ 8. yüzyılın sonlarında Batı Anadolu'daki Ionia Bölgesi Yunan dünyasının diğer bölgeleriyle kıyaslandığında görece zenginliğe ve refaha sahip, doğa filozoflarıyla özgür (akla dayalı) düşüncenin ortaya çıktığı, buna koşut olarak bilimin filizlenmeye başladığı, insanlık tarihinin ilk "Aydınlanma"ının gerçekleştiği, ilk kent devletlerinin kurulduğu, halkının düşünce, davranış ve ifade özgürlüğü bakımından hayli ileri olduğu bir bölge olarak parlamaktaydı. Demokrasinin ilk adımı ve olmazsa olmazı olan "isonomi" (*isonomia*) yani yasalar karşısında herkesin eşit olması ilkesinin geçerli olduğu bir yaşam tarzıyla da demokrasi için gereken tüm koşulları içeriyordu. Böylece demokrasinin tohumları burada atılmış bulunmaktaydı. Ancak, önce Lydia hakimiyeti, ardından gelen, yaklaşık iki yüzyıllık bunalımcı Pers egemenliği, demokrasi tohumlarının her bakımdan bereketli bu topraklarda yeşermesini engellemiş, insanca yaşam ve insan onuruna en uygun yönetim biçimi olan demokrasinin temellerinin atılması ve evrimleşmesi Atina'ya nasip olmuştur.

Demokrasinin 2500 yıl önce, yaklaşık bin kent devleti (*polis*) arasında Atina'da filizlenmeye başlaması ve yeşermesi bir rastlantı olmayıp çeşitli nedenleri vardır. Bunun için ilk önce coğrafi ve topoğrafik koşullara bakmak gerekmektedir. Atina, Antik Çağ'daki adıyla Athenai, Balkan Yarımadası'nın güneydoğu ucunu karşılayan ve genelde düzlük bir bölge olan Attika'nın en önemli yerleşmesidir. Batıdan Aigaleos ve Korydallos, kuzeyden Parnes, doğudan Pentelikon ve Hymettos dağları tarafından kuşatılan Pedion Ovası'nın ortasında yer almakta olup kent merkezi (*asty*), etrafında Akropolis, Areopagos (Areiospagos), Pnyks, Musa'lar ve Nymphe'ler tepeleri, yakın çevresinde de Lykabettos ve Ardettos tepelerinin bulunduğu bir mevkiye konumlanmıştır. Merkezi ovanın yanı sıra küçük, verimli kıyı ovalarına, deniz ticareti için oldukça elverişli koşullar sunan Pire (Peiraieus) gibi bir limana sahiptir; ayrıca Phaleron, Zea (askerî liman) ve Munykhia adlarını taşıyan üç limanı daha bulunmaktadır.

Diğer bir neden Atina'nın başka kent devletlerinininkilerle mukayese edilemeyecek nitelikli bir nüfusa, kendini savunacak güçlü bir kara ordusu ile çağının en gelişkin donanmasına sahip olmasıdır. Belki daha da önemli bir neden, özellikle deniz ticaretine dayanan güçlü bir ekonomiye sahip olmasıdır ki bunda dış ticaret kadar Laurion gümüş madeni ile mimarlık ve heykeltıraşlık için çok değerli Pentelikon mermer yataklarına sahip olmasının da önemli bir payı vardır.

Atina'nın MÖ 5. yüzyılda ulaştığı zenginliğin, bir gönenç ve kültür devleti olmasının, geniş kapsamlı imar ve her türlü sanat etkinliğine sahne olarak göz kamaştırmasının maddi kaynaklarından biri de yayılcı bir siyaset izleyerek bir deniz imparatorluğuna dönüşmesidir. Pers Savaşları'nda Yunanistan'ın ve genel olarak Ege Havzası'ndaki Yunan kent devletlerinin Pers boyunduruğundan kurtulmasına önderlik etmiş, sonuçta elde edilen başarı kente büyük bir saygınlık ve ün kazandırırken Perslere karşı ortak savunma amacıyla kurulan Delos Birliği ya da Türkiye'de daha çok tanınan adıyla Attika-Delos Deniz Birliği'ni yönetmesi ve Birlik hazinesi üzerinde tam bir tasarruf hakkına sahip olması maddi gücüne güç katmış, dolayısıyla ekonomisinin başka hiçbir dönemde görülmedik bir büyüme kaydetmesine zemin hazırlamıştır.

Atina yetişmiş insan kaynakları açısından da büyük bir potansiyele haizdi. Thukydides ve Ksenophon gibi nitelikli tarihçilere (bunlara köken itibarıyla Atinalı olmamakla birlikte Herodotos da eklenebilir); Solon, Kleisthenes, Perikles, Alkibiades ve Nikias gibi öncü ve karizmatik devlet adamlarına; Demosthenes, Isokrates ve Lysias gibi etkili hitiplere; Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi, düşünceleri tüm zamanlar boyunca uluslara rehber olan filozoflara; fikirleriyle dönemin düşünce dünyasını ve siyaset arenasını zenginleştiren sofistlere sahip olmasının yanı sıra çağın politik yapısının eserlerine yansıdığı Aiskhylos, Sophokles ve Euripides gibi tragedya yazarları, özellikle, yergi içerikli yapıtları siyasiler için bir tür muhalefet işlevi gören Aristophanes gibi bir komedyu ustası yetiştirmesi de Atina'yı demokrasi açısından diğer kent devletlerinden çok daha avantajlı kılıyordu.

Atina demokrasisi bazı göstergeler dikkate alındığında başarılı bir demokrasi olup bu kitabın yazarı Thomas Noel Mitchell'in da vurguladığı gibi en büyük başarısı, ekonomik ve/veya sosyal statülerine bakılmaksızın nüfusun yurttaş kesimini (*politai*) oluşturan tüm yetişkin erkeklere eşit yasal ve siyasal haklar tanıması, bu hakları doğrudan, özgür bir biçimde ve eşit olarak kullanmalarına olanak sağlayan bir anayasaya (*demokratia*) sahip olmasıdır. Ancak, olumlu yönlerine karşılık, çağdaş demokrasilerle karşılaştırıldığında kusurları ve eksiklikleri de bulunmaktaydı. İktidarı çoğunluğun eline vermeyi amaç edinmekle birlikte, kadınlar ve kölelerin yanı sıra "Metoikoï" diye nitelendirilen, ticaretle uğraşan, özgür ama başta siyasal temsil hakkı gelmek üzere yurttaşlık haklarından yoksun kesim sistemin dışında bırakılmıştı ve demokrasinin en temel ögesi olan "çoğunluğun" kapsamı içinde yer almıyordu. Atina'daki demokratik sisteme radikal bir biçimde eleştirel yaklaşan bilim insanları da vardır. Örneğin, Atina'daki sistemin

günümüz demokrasilerinin öncülü olmakla birlikte aslında Ionia'daki daha eşitlikçi bir sistemin, izonomi'nin yozlaşmış biçimi olduğu, Atina'daki demokrasi sınıf ayrılıklarını ve köleliği engelleyemezken, insanların hareket serbestliğine ve düşünce özgürlüğüne sahip olduğu Ionia'daki izonomi'nin gerçek bir ekonomik ve siyasal eşitlik sunduğu görüşü ileri sürülmüştür (K. Karatani, *İzonomi ve Felsefenin Kökenleri*, Metis Yayınları, İstanbul 2023). Konu tartışmaya açıktır ve kuşkusuz bugün olduğu gibi gelecekte de tartışılmaya devam edecektir.

Artısıyla eksisiyle dünyanın bu ilk demokrasi deneyimi MÖ 322 yılında sona erecekti. Bu tarih, Atina ve Aitolia Birliği'nden oluşan Yunan konfederasyonu güçlerinin Büyük İskender'in ölümünden (10 Haziran 323, Babil; eski Makedon takvimine göre Daisios ayının 28. günü) sonra Antipatros'un yönetimindeki Makedonya'ya karşı bağımsızlığını geri kazanmak amacıyla Atina'nın önderliğinde verdiği mücadele kapsamında gerçekleşen Lamia ve Krannon savaşları (MÖ 323-322) sonunda kesin bir yenilgiye uğradığı ve Antipatros'un Atina'ya oligarşik bir yönetimi dayattığı tarihtir. Söz konusu savaşlar Atina'nın tüm askerî kuvvetini, özellikle Ege ve Akdeniz havzalarında süper deniz gücü olma vasfını yitirmesiyle sonuçlanmıştı. Öte yandan, Atina uzun, zorlu bir süreç sonucu kökleşen ve o zamanın koşullarına göre ideal sayılabilecek formuna kavuşmuş bulunan demokrasinden de olmuştu. Böylece, söz konusu tarih sembolik bir anlam da taşıyordu. Atina her bakımdan tükenmiş, demokrasisi de evrimleşme sürecini tamamlamış olmakla birlikte demokratik ideal ve devrimci devlet idealinin ateşi sönmemişti, hiçbir zaman da sönmeyecekti. Atina demokrasisi misyonunu artık sonraki çağlara aktararak ve örnek teşkil ederek sürdürecekti. Yeni ve Yakın çağlarda düşünürlerin, politikacıların ve devlet adamlarının ilgi odağı olmayı başarmış, Batı dünyasının yazınsal, sanatsal ve entelektüel yaşam ve gelişmesini derinden etkilemiş, 18. yüzyıldaki Amerikan ve Fransız devrimleri gibi devrimci hareketlere esin kaynağı olmuştur. Ulus devletlerin yönetim biçimlerini etkilemiş, haklı bir ünün sahibi olarak adını dünya demokrasi tarihine kalıcı biçimde kazımıştır.

Atina MÖ 700'lerden itibaren Ege havzasında ve genel olarak Yunan dünyasında meydana gelen hemen hemen tüm siyasal, ekonomik ve sosyal olay ve gelişmelerin odağında yer almış, bu oldukça hareketli tarihsel geçmişi başta gelişkin tarih yazıcılığının ürünleri olan tarih eserleri gelmek üzere edebî eserler ve özgün arşiv belgeleri günümüze ulaşmasa da onların kopyaları niteliğindeki yazıtlar sayesinde kayıt altına alınarak korunmuştur. Klasik Çağ Atina'sının en iyi bilinen kent devleti, demokrasisinin de Antik Çağ'ın gelişim süreci en sağlıklı

şekilde saptanabilen demokrasisi olmasının temel nedeni budur. Gerek Eski Yunan dünyasındaki merkezi ve öncü konumu gerekse sahip olduğu, Yunan demokrasisinin kökleri, gelişimi ve demokratik yaşamın ayrıntılarına dair eşsiz bir bilgi kaynağı teşkil eden yazılı külliya-tı günümüzde doğal olarak Atina ile demokrasisini konu alan özgün araştırma ve yayınları teşvik etmiş, dolayısıyla oldukça zengin bir literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu kitabın yazarı Prof. Dr. Thomas N. Mitchell da Atina ve demokrasisine ilgi duyan ve çalışmalarını bu konuda yoğunlaştıran akademisyenlerdendir. İrlanda kökenli Prof. Mitchell, üniversite hocalığı ve yöneticiliği vasıflarını güçlü araştırmacı kişiliğiyle birleştirmiş, pek çok esere imza atmış, oldukça zengin akademik kariyere sahip, seçkin bir bilim insanıdır. Klasik Çağlar uzmanlık alanının duayenlerinden olan Thomas Mitchell söz konusu kitabını ilk kez 2015 yılında, *Democracy's Beginning. The Athenian Story* adıyla, Yale Üniversitesi (New Haven, Connecticut) yayınları arasında, ciltli (hardback) olarak yayımlamıştır. Türkçe çeviriye esas aldığımız kitap 2015 yılında basılan kitabın tıpkı-basımıdır ve yine Yale University Press tarafından, 2019 yılında karton kapaklı (paperback) olarak yayımlanmıştır.

Thomas Mitchell, uzun soluklu ve derin bir araştırmacının ürünü olduğu anlaşılan sekiz bölümlük kitabında Atina demokrasisini antik yazarlar ve yazıtların ışığında, modern literatürden de azamî ölçüde yararlanarak analiz etmekte, incelemelerine demokratik düşüncenin *polis'e* dayanan köklerine inerek başlamakta, gelişim evrelerinin adım adım izini sürerek zirve, sarsıntı ve çöküş noktalarını belirlemektedir. Atina demokrasisinin MÖ 5. ve 4. yüzyıllardaki durumunu ortaya koyarken her iki dönemin kendine özgü tarihsel koşullarını, siyasal, sosyal, ekonomik, idari ve kültürel yapısını da mercek altına almakta; örneğin meclisler, magistrat'lar, mahkemeler, demografik ve toplumsal yapı, savunma sistemi ve maliye gibi çeşitli konularda dikkat çekici bilgiler sunmaktadır. MÖ 4. yüzyılın, Atina demokrasisinin en iyi belgelenmiş dönemi olduğunu ve sistemin nasıl işlediğine dair en kapsamlı bilgileri sağladığını belirten Prof. Mitchell'a göre söz konusu dönem demokratik anayasanın tam anlamıyla geliştiği, demokratik idealin de en eksiksiz biçimde irdelendiği ve en açık biçimde ifade edildiği dönemdir. Mitchell'ın saptamalarından çıkan sonuç, Atina demokrasisinin MÖ 4. yüzyılda, ulaşabileceği son noktaya ulaştığıdır. Mitchell kitabının sonunda Atina demokrasisinin başarılı yönleriyle birlikte eksikliklerini de vurgulayarak günümüze nasıl bir miras bıraktığını gözler önüne sermektedir.

Thomas Noel Mitchell'ın Atina demokrasisinin öyküsünü anlattığı bu kitabı ülkemiz açısından özel bir önem taşımaktadır. Bir kere

-bazı Batılılar kabul etsin ya da etmesin- demokrasinin kökleri Eski Yunan uygarlığının da doğduğu uygarlıklar yurdu Anadolu'dadır. İkincisi Türkiye'de Yunan demokrasisi ve onun en gelişkin ve en iyi tanınan biçimi olan, diğer antik demokrasiler ve modern demokrasiler için de bir model oluşturan Atina demokrasisini başlı başına bir araştırma konusu olarak ele alan telif veya tercüme bir kitap bulunmamaktadır. Alâeddin Şenel'in 1970 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları arasında basılan, *Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik* adlı eseri bu yolda atılmış öncü ve önemli bir adım olmakla birlikte bazı bakımlardan eksiktir. Bir Eski Çağ tarihçisi veya klasik filoloğun değil, bir siyasal bilgiler uzmanının metodolojisi ve bakış açılarıyla kaleme alındığından, her şeyden önce, Atina demokrasisinin gelişim evrelerinin tarihsel bağlamıyla ortaya konulması ve antik kaynakların kullanılması (özellikle kaynak kritiği) açılarından yetersizdir. Konuya ışık tutan antik kaynakların dışında Atina demokrasisinin incelenmesi için çok önemli diğer bir kaynak türü olan yazıtların sağladığı verilerden yoksundur. Öte yandan, yayımlandığı tarihten günümüze kadar aradan 45 yıl gibi oldukça uzun bir süre geçmiştir, dolayısıyla yeni görüşleri içermediği gibi kaynakçası da hayli eskimiştir. Bu hususlar göz önünde tutulduğunda Thomas Mitchell'in eseri gerek içeriği gerekse kapsamıyla Türkiye'de bir ilktir ve alanında çok önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir.

Prof. Mitchell'in bu ufuk açıcı yapıtını Dr. Özge Acar (Atina) yetkinlikle ve büyük bir titizlikle Türkçeye çevirdi. Yürüttüğü uluslararası epigrafi projeleriyle ülkemizi yurt dışında başarıyla temsil eden ve daima övünç kaynağımız olan Sayın Özge Acar'ı içtenlikle kutlar, başarılarının devamını dilerim. Ayrıca ve özellikle, çeviriyi günümüzün zor ekonomik koşullarında yayımlayarak kültürümüze kazandıran Bilge Kültür Sanat Yayınları sahibi Sayın Adnan Mecid Yüksel ile teknik ekibine tebrik ve teşekkürlerimi sunarım.

EDİTÖR

Prof. Dr. Ahmet Vedat Çelgin

*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*

Emekli Öğretim Üyesi

İçindekiler

Çevirmenin Notu / 5

Editörün Sunuşu / 6

Kısaltmalar / 13

Haritalar / 17

Giriş / 21

1. Bölüm: Yunan *Polis'i*: Demokrasinin Beşiği / 29

2. Bölüm: Demokrasinin Yükselişi / 72

3. Bölüm: Demokrasinin Güç, Şöhret ve Kazanç Hırsı / 100

4. Bölüm: Bir Aydınlanma Çağı / 172

5. Bölüm: Demokrasinin Sarsılması / 199

6. Bölüm: Uzlaşma ve Reform / 275

7. Bölüm: En Eksiksiz Haliyle Atina Demokrasisi / 300

8. Bölüm: Başarılar ve Eksiklikler / 346

Sonsöz / 416

Notlar / 435

Bibliyografya / 469

Dizin / 483

Kısaltmalar

Antik Yazarlar ve Metinler

Aiskh.	Aiskhines
Aiskhyl.	Aiskhylos
<i>Hik.</i>	<i>Hiketides</i>
<i>Eum.</i>	<i>Eumenides</i>
Andok.	Andokides
Aristoph.	Aristophanes
<i>Akh.</i>	<i>Akharnes</i>
<i>Orn.</i>	<i>Ornithes</i>
<i>Ekk.</i>	<i>Ekklesiazusai</i>
<i>Hipp.</i>	<i>Hippeis</i>
<i>Neph.</i>	<i>Nephelai</i>
<i>Plut.</i>	<i>Plutos</i>
<i>Batr.</i>	<i>Batrakhoi</i>
<i>Sph.</i>	<i>Sphekes</i>
Arist.	Aristoteles
<i>Ath. Pol.</i>	<i>Athenaion Politeia</i>
<i>Eth. Nik.</i>	<i>Ethika Nikomakheia</i>
<i>Poet.</i>	<i>Poetika</i>
<i>Pol.</i>	<i>Politika</i>
<i>Rhet.</i>	<i>Rhetorika</i>
Cic.	Cicero
<i>Acad.</i>	<i>Academia</i>
<i>Brut.</i>	<i>Brutus</i>
<i>Cluent.</i>	<i>Pro Cluentio</i>
<i>Leg.</i>	<i>De Legibus</i>
<i>Off.</i>	<i>De Officiis</i>
<i>Or.</i>	<i>De Oratore</i>
<i>Rep.</i>	<i>De Republica</i>
<i>Sest.</i>	<i>Pro Sestio</i>
<i>Tusc.</i>	<i>Tusculanae Disputationes</i>
Dem.	Demosthenes
Din.	Dinarkhos
Diod.	Sicilyalı Diodoros
Diog. Laert.	Laerte'li Diogenes
Dion. Hal.	Halikarnassos'lu Dionysios
Eur.	Euripides

<i>El.</i>	<i>Elektra</i>
<i>Hik.</i>	<i>Hiketides</i>
FGrH	F. Jacoby, <i>Die Fragmente der griechischen Historiker</i> , 3 cilt, 1923-1958
Frg.	Fragman/fragmanlar
Hdt.	Herodotos
Hell. Oxy.	Hellenica Oxyrhynchia, dördüncü yüzyılın başlarında Yunan dünyası tarihinden fragmanlar içeren bir papirüs
Hes.	Hesiodos
<i>Theog.</i>	<i>Theogonia</i>
<i>Erga</i>	<i>Erga kai Hemera</i>
Hom.	Homeros
<i>Il.</i>	<i>Ilias</i>
<i>Od.</i>	<i>Odyseia</i>
Hyper.	Hyperides
<i>Euksen.</i>	<i>Hyper Euksenippou</i>
IG I ³ , IG II ²	<i>Inscriptiones Graecae</i> , birinci cildin 3. edisyonu ve ikinci cildin 2. edisyonu
Ksen.	Ksenophon
<i>Anab.</i>	<i>Anabasis</i>
<i>Apol.</i>	<i>Apologia</i>
<i>Hell.</i>	<i>Hellenika</i>
<i>Lak. Pol.</i>	<i>Lakedaimonion Politeia</i>
<i>Apomn Sokr.</i>	<i>Apomnemoneumata Sokratus</i>
<i>Oik.</i>	<i>Oikonomika</i>
<i>Symp.</i>	<i>Symposion</i>
Isokr.	Isokrates
<i>Antid.</i>	<i>Antidosis</i>
<i>Areop.</i>	<i>Areopagitikos</i>
<i>Panegyrr.</i>	<i>Panegyrikos</i>
<i>Panath.</i>	<i>Panathenaikos</i>
Lyk.	Lykurgos
<i>Leok.</i>	<i>Leokrates</i>
Lys.	Lysias
Nepos	Cornelius Nepos
<i>Milt.</i>	<i>Miltiades</i>
<i>Phok.</i>	<i>Phokion</i>
Paus.	Pausanias
Philokh.	Philokhoros (verimlilik çağı MÖ yak. 300), Atina tarihine odaklanan bir edebî tür olan <i>Atthis</i> 'in yazarı. Günümüze sadece fragmanları kalmıştır.

KISALTMALAR

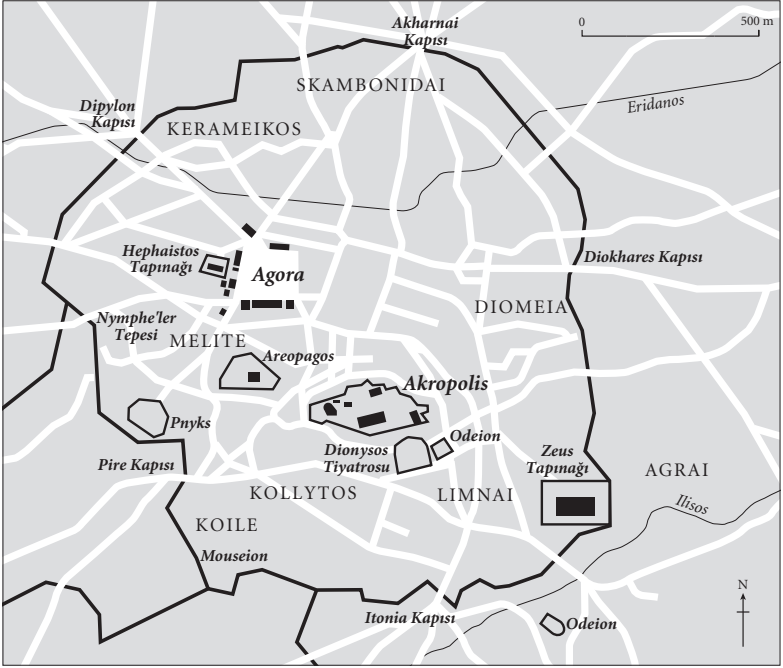
Philostr.	Philostratos (MS ikinci yüzyılın sonları), <i>Vitae Sophistarum</i> 'un (VS) yazarı
Pl.	Platon
Alk.	<i>Alkibiades</i>
Apol.	<i>Apologia</i>
Khar.	<i>Kharmides</i>
Kleit.	<i>Kleitophon</i>
Krit.	<i>Kritias</i>
Gorg.	<i>Gorgias</i>
Genç Hipp.	<i>Genç Hippias</i>
Men.	<i>Menon</i>
Meneks.	<i>Meneksenos</i>
Nom.	<i>Nomoi</i>
Phdr.	<i>Phaidros</i>
Prot.	<i>Protagoras</i>
Pol.	<i>Politeia</i>
Symp.	<i>Symposion</i>
Theait.	<i>Theaitetos</i>
Plut.	Plutarkhos
Ages.	<i>Agesilaos</i>
Alk.	<i>Alkibiades</i>
Aleks.	<i>Aleksandros</i>
Arist.	<i>Aristeides</i>
Kim.	<i>Kimon</i>
Kleom.	<i>Kleomenes</i>
Dem.	<i>Demosthenes</i>
Eth.	<i>Ethika</i>
Lyk.	<i>Lykurgos</i>
Lys.	<i>Lysandros</i>
Nik.	<i>Nikias</i>
Pelop.	<i>Pelopidas</i>
Per.	<i>Perikles</i>
Phok.	<i>Phokion</i>
Them.	<i>Themistokles</i>
Thes.	<i>Theseus</i>
Polyb.	Polybios
Ps. Andok.	Pseudo-Andokides
Ps. Ksen.	Pseudo-Ksenophon, genellikle Yaşlı Oligarkh olarak anılan, <i>Atinalıların Devleti</i> 'nin anonim yazarı.
Ps. Plut.	Pseudo-Plutarkhos

Schol.	Scholia, antik metinler üzerindeki açıklayıcı kenar notları
Soph.	Sophokles
<i>Ant.</i>	<i>Antigone</i>
Thuk.	Thukydides

Modern Çalışmalar

<i>AJAH</i>	<i>American Journal of Ancient History</i>
<i>Ath. Trib. Lists</i>	<i>The Athenian Tribute Lists</i> , B.D. Meritt, H.T Grey ve M.F. McGregor, 4 cilt, Cambridge, Mass., 1939-1953
CA	Classical Antiquity
CJ	<i>Classical Journal</i>
C&M	<i>Classica et Mediaevalia</i>
CQ	<i>Classical Quarterly</i>
<i>Dem. Emp. Arts</i>	<i>Democracy, Empire and the Arts</i> , ed. Deborah Boedeker ve Kurt Raaflaub, Cambridge, Mass., 1998
<i>Democracy. 2500?</i>	<i>Democracy 2500? Questions and Challenges</i> , ed. Ian Morris ve Kurt Raaflaub, Dubuque, Ia, 1998.
DK	H. Diels ve W. Kranz, ed., <i>Die Fragmente der Vorsokratiker</i> , 6. edisyon, 3 cilt, Berlin, 1951-1952
GRBS	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies</i>
Hansen, <i>Ath. Dem.</i>	Mogens Hansen, <i>Athenian Democracy in the Age of Demosthenes</i> , Bristol, 1999
HCT	<i>A Historical Commentary on Thucydides</i> , A.W. Gomme, A. Andrews ve K.J. Dover, 5 cilt, Oxford 1948-1981
HSCP	Harvard Studies in Classical Philology
JHS	Journal of Hellenic Studies
Jones, <i>Ath. Dem.</i>	A.H.M. Jones, <i>Athenian Democracy</i> , Baltimore, Md, 1977
ML	Russell Meiggs ve D.M. Lewis, <i>A Section of Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.</i> , 2nd edn., Oxford, 1988
PP	<i>La Parola del passato</i>
Rhodes, <i>Com. Ath. Pol.</i>	P.J. Rhodes, <i>A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia</i> , Oxford, 1981
Tod, GHI II	M.N. Tod, <i>A Selection of Greek Historical Inscriptions, Vol. II, 402-323 B.C.</i> , Oxford, 1958
<i>Yale Class. St.</i>	<i>Yale Classical Studies</i>

Haritalar

1. Atina Sur İçi

BİRİNCİ BÖLÜM

Yunan *Polis*'i: Demokrasinin Beşiği

Yunan demokrasisinin ortaya çıkış öyküsünün kökleri, MÖ 800-500 yılları arasında Yunan dünyasında gelişen ve *polis* ya da kent devleti olarak bilinen siyasi örgütlenme biçimine dayanır. Beşinci yüzyılın sonunda Yunan dünyasında sekiz yüzün üzerinde kent devleti vardı. Siyasi yapıları ve idealleri söz konusu olduğunda pek çoğu belirgin farklılıklar gösterse de siyasal kültür bakımından aralarında çok sayıda ortak özellik ve benzerlik bulunuyordu. Batı siyasal düşüncesine yerleşen ve demokratik ideale temel teşkil eden siyasi ilke ve ideallerin tohumları da işte bu ortaklıktan doğmuştur.¹

Başlangıçlar

Polis'in erken evrelerinin biçim ve karakterini belirlemek zordur, çünkü elimizdeki kanıtlar arkeolojik kalıntılar ve oldukça seyrek haldeki edebî literatürden gelir. Ancak Arkaik Çağ'ın sonundaki (MÖ yak. 500) gelişmiş hali, kendi kendini yöneten bir bölge olarak tanımlanabilir; bu bölge dahilinde çoğu zaman duvarlarla çevrili bir kent merkezi vardır ve bunun da bir *akropolis*'i veya kale işlevi görecektir yüksek bir noktası bulunur. Kaynaklarda *polis* kelimesi, kent merkezini tarif etmek için de kullanılır, fakat sözcük politik bir varlığı ifade ettiğinde kent ve kırsal arasında bir ayrım yapılmaksızın kent merkezi ve hinterlandını kapsar. *Polis* özünde kent halkıdır, daha ücra bölgelerde yaşayanlar da merkezde yaşayanlar kadar onun bir parçasıdır.

Bununla birlikte tüm vatandaşların yaşamında merkezi bir rol oynayan yer kent merkeziydi. Hükümetin merkezi burasıydı

ve tüm kamu binaları burada bulunurdu. Ana tapınakların, tiyatroların ve *gymnasion*'ların yeri idi. Büyük pazar yeri ve ticaret noktası haline gelen, halkın toplanma yeri, yani *agora* da buradaydı. Nüfusun büyük bölümü kentte yaşıyordu, savaş zamanlarında tehlike arttığında son sığınak kentti. Bu sebeple kent merkezi hem buranın sakinleri hem de yerleşik olmayan herkes için birleştirici bir noktaydı. Burası buluşma yeri; pazar yeri, dinî, kültürel ve entelektüel yaşamın, eğitim ve eğlencenin merkeziydi. Daha da önemlisi, yurttaş kitlesi burada politik bir topluluk olarak işlev görüyordu.

Polis'in bir başka tanımlayıcı özelliği de küçüklüğüydü. Yunan *polis*'lerinin yaklaşık yüzde sekseni 80 milkareyi (207 kilometrekare) geçmezdi. Yüzde onluk bir kısım 200 milkareden (518 kilometrekare) daha geniş alana sahipti. 400 milkarenin (1.036 kilometrekare) üzerinde olduğu kaydedilen yalnızca on üç *polis* vardı. Sparta, yaklaşık 3.200 milkarelik (8.288 kilometrekare) bir alana hakim olan, Yunan dünyasının açık ara en geniş kent devletiydi, ancak bölgenin büyük bir kısmını fethedilen komşu Messenia topraklarını oluşturuyordu. Yaklaşık 1.000 milkarelik (2.590 kilometrekare) alanıyla Atina ise en geniş beş kent arasında yer alıyordu.

Nüfusu belirlemek ise her zaman daha güçtür. Kaydedilen rakamlar genellikle yetişkin erkek vatandaşlara veya askerlik çağındaki sağlıklı vatandaşlara işaret eder. Bu kişilerin eşleri ve çocukları, yabancı uyruklular, *metoikos*'lar ve köleler ise nüfusun geri kalanını oluşturur. Ancak bu rakamı yalnızca tahmin edebiliriz. Diğer yandan, konum ve refah seviyesi gibi faktörlere bağlı olarak *metoikos*'lar ve kölelerin sayısı *polis*'ten *polis*'e büyük oranda değişkenlik gösteriyor olmalıdır. Bu da nüfusun bu kesimine yönelik tahminimizi yalnızca daha da güçleştiriyor.

Yaklaşık 35 milkarelik (90 kilometrekare) bir alana ve 5.000 hoplit'e [*hoplites*, çoğ. *hoplitai*] kadar büyük bir ordu kurabilme kapasitesine sahip Korinthos gibi büyük bir devletin beşinci yüzyılda yaklaşık 70.000 kişilik bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. Tüm Yunan devletlerinin içinden açık ara en kalabalık olanı Atina, beşinci yüzyılın ortalarında 40.000-50.000 kişilik bir yetişkin erkek nüfusa sahipti, 26.000 kişilik bir yurttaş ordusu

toplayabiliyordu ve buna göre toplam nüfusu ise 250.000'i aşmayı olmalıydı. Aristoteles'e göre gücünün zirvesindeyken Sparta'nın 10 bin kişilik bir nüfusu vardı. Ancak bunlar son derece istisnai durumlardır. Elimizdeki kanıtlar gösteriyor ki ortalama bir *polis*'in yetişkin erkek vatandaş sayısı 500 ila 2.000 arasındadır.²

Bu son derece özel politik örgütlenme biçiminin gelişmesiyle evrilen siyasi ve sosyal ideal ve değerler Homeros'tan itibaren Yunan yazınının çeşitli dallarında sıklıkla belgelenmiştir. *Polis* kelimesi, bugün artık genellikle MÖ sekizinci yüzyıla tarihlenen Homeros destanlarında 250 kez kullanılmıştır. Klasik *polis*'in en temel özelliği bu referansların tümünde mevcuttur: genellikle bir duvarla çevrili olan ve içerisinde tapınakları, toplanma yeri ve önde gelen soyluların (*basileis* [tekil: *basileus*]) konutları bulunan bir ana yerleşim yerine sahip bir bölge.

Daha gelişmiş Homeros *polis*'i, *basileus* unvanını taşıyan bir grup soylu tarafından kontrol edilen ve kendi kendini yöneten bir topluluktur. *Basileus* sonradan 'kral' anlamına gelecekti. Büyük ölçüde kalıtsal olan bu aristokrasi, *oikoi* [tekil: *oikos*] denen güçlü aileleri meydana getiriyordu. Bu ailelerin gücü ve serveti mülklerinin büyüklüğünden, akrabalarının, hizmetlilerinin ve bağlantılarının genişliğinden ve soyları ile kişisel başarılarının onlara getirdiği saygınlıktan ileri geliyordu. Bununla birlikte, mutlak bir hükümdardan ziyade *primus inter pares* [eşitler arasında birinci] olan, daha baskın bir *basileus* vardı. Bu *basileus*'un konumu ise seçmen tabanının devamlılığına bağlıydı, egemenliği buna dayanıyordu.

Bağımsız çiftçiler, daha alt sınıftaki kiracı çiftçiler, ortakçılar, çiftlik işçileri, zanaatkarlar ve soylu ailelerin yanlarındaki hizmetliler, her ne kadar nüfusun geri kalanını oluştursalar da edebî kaynaklar veya arkeoloji onlar hakkında fazla bilgi vermez. Bunun yanında bir dizi de köle vardı. Alt sınıfların tamamının tam özgürlüğe sahip olup olmadığı veya serflik koşullarında yaşayıp yaşamadığı ise hala belirsizliğini koruyan bir konu. Ancak ekonomik refah, hukuk ve düzenin devamlılığı, anlaşmazlıkların teamül hukuku ve usulüne uygun olarak çözülmesi için, tüm alt sınıflar bir dereceye kadar bu yerel 'büyük adam'a bağımlı

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Başarılar ve Eksiklikler

Atina, Peloponnesos Savaşı'ndaki acı yenilginin, Otuz'ların zalim saltanatının ve ardından gelen iç savaşın tahribatının ardından birçok zorlu iç sorunla karşı karşıya kalmıştı. Uzlaşma ve yeni bir konsensüs [genel muvafakat] inşa etmek zorundaydı. Anayasal hükümetin çöküşünün ardından hukuk reformunu gerçekleştirmesi ve hukukun üstünlüğünün kutsallığını koruması gerekiyordu. Paramparça olmuş bir ekonominin sorunlarıyla da uğraşmak zorundaydı. Özerk bir devlet olarak konumu istikrarsızdı. Savunması ve silahları yok edilmişti ve iç politikada özerkliğe sahip olsa da dış politikada Sparta'ya bağlıydı. Buna ek olarak, demokrasiye ve yurttaşlar arasındaki eşitlik ideallerine her zaman meydan okumuş olan, zor zamanlarda daha da şiddetlenmesi muhtemel iki müzmin fay hattıyla da başa çıkmak zorundaydı: halk ve seçkinler arasındaki servet dağılımında büyük eşitsizlik; ve uzun süredir yönetimde olan ve siyasi gücün hem iyi bir soydan hem de soylu ve iyileri (*kaloï kagathoi*) karakterize eden özel yetenekler ve çok yönlü bir mükemmellikten (*arete*) gelmesi gerektiği fikriyle aşılınmış bir aristokrasiye sahip bir sınıf yapısı.

Başarıların Özeti

İç cephede mali zorluklarla mücadele etmesine rağmen Atina, dördüncü yüzyıl demokrasisinin seksen iki yıllık ömrü boyunca, demokratik ideali tam anlamıyla gerçekleştiren dikkate değer bir siyasi ve sosyal istikrar seviyesine ulaşmayı başarmıştı. Aristoteles'te hayranlık uyandıran, devlet adamlığı nosyonuyla

sürdürülen uzlaşma ve kararlılıktan daha önce bahsedilmişti. Genel affa riayet edilmiş ve reformlar beşinci yüzyılın sonlarında demokrasinin işleyişini lekeleyen temel kusurları ve aşırılıkları ele alarak ılımlı muhaliflerin endişelerini gidermişti. Mevcut yasaların kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi ve yazılı hale getirilmesi sağlanmış, yasaların statüsü güçlendirilmiş ve yasa yapımına ilişkin yeni usuller yasaların kötü niyetle değiştirilmesine ya da yasalara eklemeler yapılmasına karşı koruma sağlamıştı.

Ekonomik zorluklar daha sıkı bir bütçe ve daha sıkı idari kontrollerle ve şüphesiz zenginlere daha ağır sorumluluklar getiren ve şikâyetlere yol açan, ancak yine de bir toplumsal krize neden olmaktan uzak bir vergilendirme programıyla hafifletildi. Kazanılmış özel mülkiyet haklarına herhangi bir saldırı yoktu. Mali krizin şiddeti servetin daha fazla dengelenmesi için bir hareketi tetikleyebilirdi ve bu tür fikirler entelektüel çevrelerde dolaşıyordu, ancak siyasi arenada hiçbir zaman tutunamadılar. Atina demokratik idealinin hiçbir zaman özel mülkiyet haklarını reddeden komüniteryen bir *ethos*'u desteklediğine ya da tüm mülkiyetin nihai olarak devlete ait olarak görülmesi ve bir bütün olarak toplumun yararına kullanılması gerektiği şeklindeki aşırı Platoncu görüşe meylettğine inanmak için hiçbir neden yoktur. Hukukun üstünlüğü ilkesinin ve temel demokratik hakların babası olarak kabul edilen Solon, özel mülkiyet ve servetin dağılımı konusunda çok farklı ilkeler ortaya koymuştur. Onun görüşleri önceki bölümlerde ele alınmıştı ancak burada da kısaca özetlenebilir. Solon adaletin yoksulları zenginlerin baskı ve sömürüsüne karşı koruması gerektiğine inanıyor, ancak bir ülkenin zenginliğini herkesin eşit olarak paylaşması gerektiğine inanmıyordu. Bu, mülklerini adil bir şekilde elde etmiş olanlara haksızlık anlamına gelirdi ve sosyal sınıflar arasında adil bir denge sağlamak için gerekenin ötesine geçirdi. Solon aşırı zenginlik arayışını kınamış ve büyük ölçekli servet eşitsizliğini toplumsal uyumun önünde bir engel olarak görmüştü, ancak adil bir şekilde güvence altına alınmış mülkiyet hakkını da savunuyor ve servet eşitsizliğinin doğal düzenin bir parçası olduğunu kabul ediyordu. Amacı, zengin ve yoksulların hakları arasında,

hiçbirinin diğere karşı adaletsizlik yapmasına izin vermeyen adil bir denge bulmaktı.¹

Aristoteles ayrıca *Politika*'da Yunanların iktisadi adalet görüşlerine dair değerli bir fikir veren servet ve mülkiyet hakları konusunda kapsamlı bir tartışma ortaya koyar. Aristoteles zenginliği bir devletin uyumu ve güvenliği için olduğu kadar kişisel refah ve tatmin için de gerekli olan bir mal ve refah ölçütü olarak görüyordu. Ancak bu bir amaca hizmet eden bir araçtı ve kamu yararına ve kişisel mutluluğa katkıda bulunma kapasitesiyle belirlenen doğal sınırları vardı. Sınırsız bir zenginliğin elde edilmesi amacının saptırılması anlamına geliyordu ki bu, zengin ile fakir arasında uyumu ve toplumsal dayanışmayı tahrip eden bir uçurum yaratma gibi olumsuz bir sosyal etki doğururdu.

Ancak aşırı zenginlik ve yoksulluğun toplum için yarattığı risklere rağmen, Aristoteles mülkiyet hakkına saygı duyulması ve servet dağılımının devlet tarafından düzenlenmesinin bir takım sınırları olması gerektiğine dair önemli nedenler ortaya koymuştur. Bu görüşlerden bazılarını daha önce değinilmişti. Sunduğu gerekçeler hem ahlaki ve hem de pratiktir. İnsanların saygı duyulması gereken ve kamu yararı uğruna ortadan kaldırmayacak kadar temel olan bazı doğal ihtiyaçları ve içgüdüleri olduğunu savunur. Aile ilişkilerini ve dostlukları, ayrıca insanların kendilerine ait olduğunu düşünebilecekleri mülkleri bu ışık altında değerlendirir. Bir şeyin kişinin kendisine ait olduğu hissini (*idion*), ondan alınan hazda kelimelerin ötesinde bir fark yarattığını kabul eder. Bu duyguyu, bencil değil, aksine ılımlı, doğal (*physikon*) ve az çok evrensel bir benlik düzeyi olan bir öz sevgi biçimiyle ilişkilendirir.

Ayrıca, başkalarına iyilik yapmayı mümkün kılan ve genel olarak insan doğasının bir başka zevkli ve asil niteliği ve toplumsal bir bağ olarak gördüğü özgürlüğün (*eleutheriotes*) kaynağı olan şeyin özel mülkiyet olduğunu savunur. Devletin aşırı komüniter olduğu yerlerde tüm bunlar kaybolur. Perikles'in *Cenaze Söylevi*'ni anımsatan bir şekilde, devlet denilen toplumsal birlik içerisinde birey için özel bir alan olması gerektiğine inandığı açıktır. Platon'un bireysel kimliği bastıran ve en temel özel